CTET & TETs

संस्कृत भाषा और शिक्षाशास्त्र

(पेपर-1 & 2)

(कक्षा 1 से 5) एवं (कक्षा 6 से 8)

सम्पूर्ण पाठ्यक्रमानुसार

अध्ययन पुस्तक

Prepared by:

Examcart Experts

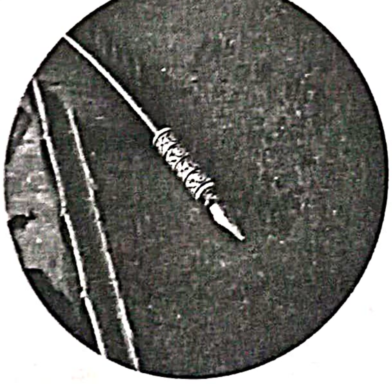

AGRAWAL GROUP OF PUBLICATIONS

EduCart | Agrawal Publications | AGRAWAL EXAMCART

विषय सूची

पृष्ठ संख्या

Appendix

⊙ Agrawal Examcart Help Centre iv

⊙ समसामयिकी (करंट अफेयर्स) v

[अगले पृष्ठ पर दिये गये Student's Corner में QR Code/Link के माध्यम से Free PDF को Download करें]

⊙ केन्द्रीय शिक्षक पात्रता परीक्षा (1-5 एवं 6-8) के पिछले वर्षों के हल प्रश्न–पत्रों का विश्लेषण चार्ट vi

⊙ केन्द्रीय शिक्षक पात्रता (1-5 और 6-8) परीक्षा का पाठ्यक्रम एवं परीक्षा पैटर्न vii

संस्कृत भाषा और शिक्षाशास्त्र

1. अपठित गद्यांशः 1-32
2. अपठित पद्यांशः 33-43
3. संस्कृत साहित्य का संक्षिप्त इतिहास 44-50
4. संस्कृत साहित्य में भारतीय दर्शन 51-56
5. भाषा-विज्ञान 57-61
6. वर्ण-परिचय, संज्ञा प्रकरण 62-68
7. सर्वनाम, विशेषण, लिंग, वाच्य-ज्ञान एवं धातु रूप 69-89
8. अव्यय पद 90-93
9. शब्द-विचार (सुबन्त-प्रकरण) 94-106
10. सन्धि-प्रकरण 107-119
11. समास प्रकरणः 120-129
12. उपसर्ग 130-131
13. प्रत्यय 132-144
14. विलोम शब्दः 145-147
15. पर्यायवाची शब्दः 148-149
16. समोच्चारित भिन्नार्थक शब्द एवं वाक्य प्रयोग 150-152
17. विभिन्न वस्तुओं के संस्कृत में नाम (घर, परिवार, परिवेश, पशु, पक्षियों, घरेलू उपयोग की वस्तुएँ) 153-172
18. शरीर के प्रमुख अंगों के संस्कृत में नाम 173-175
19. संस्कृत अनुवाद 176-183
20. अशुद्धि–संशोधनम् 184-191
21. काव्य प्रकरण : रस, अलंकार व छन्द 192-203
22. कवियों एवं लेखकों की रचना 204-205
23. महत्वपूर्ण संस्कृत सूक्तियाँ एवं काव्य पंक्तियाँ 206-213
24. संस्कृत भाषा शिक्षण 214-262

अध्याय 1

अपठित गद्यांश:

महत्वपूर्ण अभ्यास प्रश्न

निर्देश (प्रश्न संख्या 1 से 9 तक)

अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानां विकल्पात्मकोत्तरेम्यः उचिततमम् उत्तरं चित्वा लिखत।

वाग्भटः विख्यातः प्राचीनः वैद्यराजः। सः सिन्धप्रान्ते जन्म अलभत। सः आसीत् पञ्चमे शतके। तेन आयुर्वेदशास्त्रे विपुलं संशोधनं कृतम्। तेन लिखितस्य ग्रन्थस्य नाम–'अष्टाङ्गसंहिता' इति। अद्यापि सः ग्रन्थः प्रमाणभूतः मन्यते। तिबेटतः रामेश्वरपर्यन्तं तस्य कीर्तिः प्रसृता। एतं ग्रन्थम् अधिकृत्य अद्य यावत् 29 भाष्यविवरणग्रन्थाः प्रसिद्धाः सन्ति।

एकदा धन्वन्तरिः व्यचिन्तयत्–पृथिवीतले विद्यमानानां विविधानां वैद्यानां परीक्षा करणीय।' इति। अतः तेन शुकस्य रूपं धृतम्। सः एकम् एव प्रश्नं त्रिवारम् उच्चार्य वैद्यान् पृष्टवान्। सः प्रश्नः आसीत्–'कोऽरुक्? कोऽरुक्? कोऽरुक् ?' (कः आरोग्यसम्पन्नः भवति इत्यर्थः)

वैद्याः विविधानि उत्तराणि दत्तवन्तः केचन तु सुदीर्घम् उत्तरं दत्तवन्तः। किन्तु कस्यापि उत्तरेण धन्वन्तरिः न सन्तुष्टः।

अन्ते शुकः वाग्भटं प्रति आगतः। वाग्भटः स्नानार्थं नदीतीरं गच्छति स्म। शुकरूपधारी धन्वन्तरिः मार्गे स्थितस्य एकस्य वृक्षस्य शाखायाम् उपविष्टः। तेन वाग्भटाय त्रिवारं प्रश्नः कृतः –'कोऽरुक ? कोऽरुक् ? कोऽरुक् ?

वाग्भटेन ज्ञातं यत् एषः न सामान्यः पक्षी इति। सः पक्षिणं नमस्कृतवान्। पक्षिणे सत्काररूपेण फलानि तेन अर्पितानि।

शुकः अवदत्–"आदौ उत्तरं दातव्यम्। यदि उत्तरं तृप्तिकरं स्यात् तार्हि एवं अहम् उपाहारं स्वीकरिण्यामि" इति।

वाग्भटः क्षणमात्रं चिन्तितवान्। त्रयाणां प्रश्नानाम् एकम् एव उत्तरं सः दत्तवान्–"हितभुक्, मितभुक् उष्णभुक्" इति। तस्य आशयः–आहारः हितकारः मितरूपः उष्णः च भवेत् इति।,

वाग्भटस्य उत्तरेण शुकः सन्तुष्टः अभवत्। सः उपाहारं स्वीकृत्य ततः निरगच्छत्।

1. कोऽरुक् इति अत्र सन्धिच्छेदः कथम्?
   (A) कोरुक् (B) को अरुक्
   (C) कः रुक् (D) कः अरुक्

2. हितभुक् मितभुक् उष्णभुक् अति वाक्ये मितशब्दस्य अर्थः
   (A) सूर्यः (B) अल्पम्
   (C) विशिष्टम् (D) मित्रम्

3. वैद्यपरीक्षायां कः उत्तीर्णः अभवत् ?
   (A) वाग्भटः (B) शुकः
   (C) चरकः (D) धन्वन्तरिः

4. तिब्बतदेशात् रामेश्वरपर्यन्तं कस्य प्रसिद्धिः आसीत् ?
   (A) क्षपणकस्य (B) शुश्रुतस्य
   (C) वाग्भटस्य (D) धन्वन्तरेः

5. उष्णभुक् इति समस्तपदस्य विग्रहः कथं स्यात्?
   (A) उष्णं भोजयति इति
   (B) उष्णं भुक्तम् इति
   (C) उष्णेन भुक्
   (D) उष्णं भुङ्क्ते इति

6. कस्मिन् क्षेत्रे वाग्भटः प्रसिद्धः आसीत्?
   (A) कृषिक्षेत्रे (B) वाणिज्यक्षेत्रे
   (C) वैद्यकीयक्षेत्रे (D) व्याकरणक्षेत्रे

7. अष्टाङ्गसंहिता इति कस्य शास्त्रस्य ग्रन्थः?
   (A) गणितशास्त्रस्य (B) वैद्यकीयशास्त्रस्य
   (C) व्याकरणशास्त्रस्य (D) दर्शनशास्त्रस्य

8. अष्टाङ्गसंहिताग्रन्थाधारेण कति भाष्यविवरणग्रन्थाः प्रसिद्धाः ?
   (A) नवविंशतिः (B) एकोनविंशतिः
   (C) नव (D) नवतिः

9. वैद्यानां परीक्षां कर्तुं धन्वन्तरिणा कस्य रूपं धृतम्।
   (A) शुकस्य (B) शुनः
   (C) कीटस्य (D) मनुष्यस्य

निर्देश (प्रश्न संख्या 10 से 18 तक)

अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नानां विकल्पात्मकोत्तरेम्य उचितमम् उत्तरं चित्वा लिखत।

पावनसलिला नर्मदा अस्माकं प्रदेशस्य जीवनदायिनी सरित् अस्ति। एषा एव रेवा इति नाम्नापि प्रसिद्धा। अस्याः तटे अनेकानि तीर्थस्थानानि सन्ति प्राचीनकालादेव अस्याः तटे तपस्विनां स्थानानि सन्ति, अतः नर्मदायाः परिक्रमणं कृत्वा जनाः आत्मानं धन्यं मन्यन्ते। अत्रत्यं नैसर्गिकं सौन्दर्यं दर्शनीयम्।

अनूपपुरमण्डले अमरकण्टकं नाम पर्वतोऽस्ति। तत एव नर्मदा प्रादुर्भवति। तदनन्तरम् एषा गहनेषु अरण्येषु उत्तुङ्गपर्वतेषु भ्रमणं कुर्वती डिण्डोरीमण्डलं प्रविशति। डिण्डोरीतः सर्पाकारगत्या उच्चावचमार्गेण महाराजपुरं प्राप्नोति, ततः जाबालिपुरम् आगच्छति। श्वेतशिलाखण्डानां कृते प्रसिद्धे भेडाघाटनामके स्थाने धूआँधारजलप्रपातस्वरूपं धारयति। तदवलोकनार्थं बहवः पर्यटकाः अत्र आगच्छन्ति।

नर्मदा नद्यामेव बरगी–इन्दिरासागर– सरदारसरोवरादयः बन्धाः निर्मिताः सन्ति। एभिः बन्धैः विद्युदुत्पादनं भूमिसेचनं, जलपरिवहनं, अभयारण्यनिर्माणम् पर्यटनस्थलनिर्माणम् इत्यादयो विविधलाभाः भवन्ति।

10. डिण्डोरी–स्थानात् इत्यस्य कृते कः शब्दः अनुच्छेदे प्रयुक्तः? तच्चित्वा लिखत
    (A) कावेरीतः (B) मनोहरस्यगृहतः
    (C) डिण्डोरीतः (D) मेहरौलीतः

11. 'तद्द्रष्टुम्' इत्यस्य कृते कः शब्दः अनुच्छेदऽस्मिन् प्रयुक्तः।
    (A) आकाशात् पतितम्
    (B) केशवं प्रति
    (C) तदवलोकनार्थम्
    (D) तस्मात् भीतः

12. 'उत्तुङ्गपर्वतेषु' पदे का विभक्तिः?
    (A) चतुर्थी (B) तृतीया
    (C) प्रथमा (D) सप्तमी

13. 'बन्धाः' इति पदे किं वचनम्?
    (A) एकवचनम् (B) द्विवचनम्
    (C) बहुवचनम् (D) शृगालवचनम्

14. का जीवनदायिनी सरित् अस्ति?
    (A) केलिका (B) मल्लिका
    (C) छाता (D) नर्मदा

15. जनाः किं कृत्वा आत्मानं धन्यं मन्यन्ते?
    (A) आकण्ठं भोजनं कृत्वा
    (B) तटे शयनं कृत्वा
    (C) नर्मदायाः परिक्रमणं कृत्वा
    (D) खर्जूरवृक्षमारुह्य

16. 'उद्भवति' पदस्य समानार्थकशब्दः अनुच्छेदेऽस्मिन् प्रयुक्तः। तच्चित्वा लिखत।
    (A) नृत्यं करोति (B) सम्मोहितं करोति
    (C) वेगेन धावति (D) प्रादुर्भवति

17. नर्मदायाः अपरं नाम अपि अनुच्छेदे प्रयुक्तः तच्चित्वा लिखत।